

3. Düşman kavramının Türkiye Türkçesi atasözleri örnekleminde çözümlenmesi

Esra TARHAN¹

APA: Tarhan, E. (2023). Düşman kavramının Türkiye Türkçesi atasözleri örnekleminde çözümlenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 38-47. DOI: 10.29000/rumelide.1316124.

Öz

Atasözleri, Türk kültürü içerisinde uzun bir zaman dilimi sonucunda edinilen bilgiler ışığında oluşmuş halk edebiyatı ürünleridir. Halkın edindiği tecrübeler atasözlerinin oluşum sürecinde doğrudan rol oynamaktadır. Yaşanılan olayların sonuçlarından elde edilen deneyimlere göre atasözleri meydana gelmiş ve kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Atasözlerinin temel düşüncesi kendilerinden sonra gelen nesle çeşitli konularda öğütler vermek ve yol gösterici olmaktır. Böylece neslin devamını sağlayacak olan bireyler, atalarının deneyimlerini yansıtan atasözlerinin ışığında bir yaşam sürmektedirler. Atasözleri Türk halk felsefesinin en önemli yapı taşlarından birini meydana getirmektedir. Çünkü atasözleri Türk halkının atalarının duygu ve düşünce dünyasını yansıtmaktadır. Türk insanının yaşantısına dair çeşitli konulardaki birikimleri üzerinde düşünüp fikirler ortaya koymuş ve bu fikirlerini atasözleri vasıtasıyla kalıcı hale getirmiştir. Atasözlerinin hemen hemen her konuda örneklerinin olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın konusunu ise Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde yer alan düşman kavramı oluşturmuştur. Düşman ve düşmanlıkla ilgili atasözlerinin sayı bakımından fazlalığı dikkat çektiğinden bu çalışmanın yapılabileceği düşünülmüştür. Çalışmada düşman algısı, atasözlerindeki düşman kavramının özellikleri esas alınarak düşmanlıkla ilgili atasözlerinin tasnif edilmesi ve çözümlenmesi amaçlanmıştır. İçerisinde düşman kelimesinin doğrudan yer aldığı kırk üç adet atasözü tespit edilmiş ve söz konusu atasözleri içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü", Metin Yurtbaşı'nın "Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü" ve Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu'nun "Türk Dünyası Atasözleri Sözlüğü"nde Türkiye Türkçesine ait atasözleri incelenmiş ve çalışmada yer alan atasözleri için bu üç kaynak esas alınmıştır. Düşman kelimesinin içerisinde bulunduğu atasözleri bu çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. Çalışma kapsamında belirlenen atasözlerinin içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Kültür, halk bilgisi, halk edebiyatı, atasözü, düşman kavramı

Analysis of the concept of enemy in Turkish proverbs sample

Abstract

Proverbs are the products of folk literature formed in a long period of Turkish culture. The experiences of the people bring a direct role in the formation process of proverbs. Proverbs have emerged living groups and have survived to the present day by being transferred between generations. In fact, among the main purposes of the proverbs are to give advice and to be a guide, which is done with the variety of that comes after them. Thus, individuals who will ensure the continuation of the generation are required to live a life within the proverbs that separate the

¹ Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Adana, Türkiye), esra2142@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-8018-9461 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 15.05.2023-kabul tarihi: 20.06.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1316124]

experiences of their ancestors. One of the most important uncertainties of Turkish public education of proverbs takes place. Because proverbs reflect the feelings and thoughts of the ancestors of the Turkish people. He put forward ideas by reflecting on his experiences on various subjects related to the life of Turkish people and made these ideas permanent through proverbs. The subject of the study is the perception of the enemy in the proverbs of Turkey. Since the number of proverbs about the enemy and enmity draws attention, it was thought that this study could be done. Forty-three proverbs, which were found to contain the word enemy, were identified and they were classified according to their contents. Ömer Asım Aksoy's " Atasözleri Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü", " Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü" by Metin Yurtbaşı and Prof. Dr. In Özkul Çobanoğlu's " Türk Dünyası Atasözleri Sözlüğü", proverbs belonging to Turkey Turkish were examined and the proverbs in the content of the word enemy constitute the scope of this study. In this study, it is aimed to classify and analyze the perception of the enemy and proverbs about hostility. Content analysis of the proverbs determined within the scope of the study was carried out.

Keywords: Culture, folklore, folk literature, proverb, concept of enemy

Giriş

Atasözleri halkın edindiğı tecrübeler doğrultusunda şekillenen ve o halkın bilgeliğinin, kültürel birikiminin göstergesi olan kalıplaşmış sözlerdir. Yaşam sırasında edinilen her türlü deneyim atasözlerinde yer bulabilmektedir. Bu nedenle atasözleri gelecek kuşaklara nasihat verme, yol gösterme açısından önemli işlevlere sahiptir. Hatta “atasözlerinin erken dönemlerden itibaren bilgi üretimi ve paylaşımı bağlamında halk bilgeliğinin, hikmetlerinin temsilcisi, halk irfanının en belirgin örnekleri olarak kabul edildiğinin bilgisini yine bizzat atasözleri üzerinden takip edilebilmektedir” (Keskin, 2019: 54). Atasözleri masal veya türküde olduğu gibi birinin isteğı üzerine söylenebilecek sözler değildir. Bunun konuşmanın içeriğine ve söylenmesine vesile olan bir durumun olması gerekmektedir (Boratav, 1969: 128). “Türk atasözlerinin konuşma bağamlarındaki anlamlanışına yönelik çalışmaların henüz başlamamış bile olması en büyük eksikliklerden biridir” (Çobanoğlu, 2003: 156).

Atasözü, Türk Dil Kurumu Sözlüğü’nde “uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel (2011: 180) biçiminde tanımlanmaktadır. Araştırmacıların atasözünü “Türk halk hayatında dini hükümler ve hukuki prensipler yanında saygı gören atalar sözü, milli, ırki ve insani vasıfları ile her türlü konuyu ele alan eserler” (Elçin, 1997:423); “ataların yüzyıllar içindeki tecrübe ve gözlemlere dayalı düşüncelerini öğüt ve yargı şeklinde nakleden anonim, kısa ve özlü söz” (Albayrak, 42:2004); “daima iyiyi, güzeli, doğruyu yaratma sürecinde uyulacak ilke ve kuralları öğütleyen yapıcı bir dünya görüşünün sözcüsü” (Çotuksöken, 1992: 7) biçiminde tanımlamışlardır. “Tanımlarda atasözlerinin genel kural niteliğı taşıdığı, halkın ortak duygu ve düşüncelerinin atasözlerinde ifade edildiğı, tecrübe sonucunda oluşan bilginin kuşaklar arasında kalıplaşmış sözler hâlinde aktarımını sağladığı vurgulanmaktadır” (Avcı, 2014:63).

Halkbiliminin sözlü kültür ortamında yaratılan ve belki de en çok metin sayısına sahip olan ürünlerdir. Ait oldukları toplumun sosyal, kültürel, ekonomik, dini tecrübelerini yansıtmaktadırlar. Atasözlerinde en az sözle yoğun bir anlatımın gerçekleştirilmesi esastır (Aktaş, 2020: 8). Bu yüzden de atasözleri incelendiğinde gereksiz sözcük kullanımına rastlanmamaktadır. “Divanü Lügati’t-Türk’te sav şeklinde geçen bu sözle ilgili olarak Orta Asya’daki Türk kavimleri değışik terimler kullanırlar. Sahalar/Yakutlar *hohoonu*, Çuvaşlar *samahı*, Uranhalar *ülgercomak*, Tuvalar *üleger domaktar çeçen söster*, Sagaylar

takpat, Hakaşlar *söspek*, Başkurtlar, Karakalpak, Kazak, Kırgız, Kırım Tatarları *makal* demektirler” (Kaya, 110: 2007).

Türk atasözleri gelenekselleşmiş bir yapıya sahiptir. Ataların yüzyıllar boyu süren deneyimleri neticesinde şekillenen atasözleri toplumun ortak düşünce ve tutumunu belirler. Toplum açısından yol göstericidir. Atasözlerini meydana getiren sözcükler kalıplaşmıştır ve bu sözcüklerin yerine başka bir sözcüğün konması mümkün değildir. Atasözleri kısa ve özlü söz olması yönüyle dikkat çekmektedir. Atasözleri genellikle bir veya iki cümleden oluşmaktadır (Aksoy, 2015:15-16). “Atasözlerinde işlenen konular arasında yiğitlik, mertlik, ağırbaşlılık, konukseverlik, aile, akrabalık, komşuluk, dostluk, görgü kuralları, sağlık ve ölüm, ekonomi, tarım ve hayvancılık, iklim ve takvim, hayvanlar, din, milliyet gibi konular yer almıştır” (Aça-Ercan, 2005: 150).

Türk atasözleri yol gösteren ve öğüt veren özelliğiyle yüzyıllardır kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Çok uzun yıllara ait deneyimler sonucunda ortaya çıkan atasözleri Türk milleti için bir miras değerindedir. Türk atasözleri içerisinde düşmanın özellikleri, düşmanla nasıl mücadele edilmesi gerektiği, düşmana karşı her zaman teyakkuzda olmanın önemi açısından da öğütler yer almaktadır. Türk dünyasında düşmanlıkla ilgili öğütlerin verildiği pek çok örneğe rastlanmaktadır ve bu konuya şu örnekler verilebilir: “Dosundun bıçağı menen müyüz kes, düşmandın bıçağı menen kiyiz kes.” (Dostunun bıçağı ile boynuz kes, düşmanın bıçağı ile keçe kes.) (Şavk, 2002); “Duşmanga taba, dosko külkü bolbo.” (Düşmanı sevindirme, dostu gülünç olma.) (Şavk, 2002:116); “Düşmanga canındı bersen sırrındı berbe.” (Düşmana canını versen de sırrını verme.) (Şavk, 2002:116); “Duşmanga kekti ketirgençe, tenden baştı ketirgen artık.” (Düşmana olan kını bırakmaktansa, gövdenden başı bırakmak yeğdir.) (Şavk, 2002:116); “Eteki kessen cen bolboyt, ezeki düşman el bolboyt.” (Eteği kessen yen olmaz, ezeli düşman halk olmaz.) (Şavk, 2002:123); “Mokok bıçak kol keset. (koldun düşmanı), çorkok söz til keset (tildin düşmanı)” (Şavk, 2002:160); “Kalp söz candın düşmanı.” (Yalan söz canın düşmanı.) (Şavk, 2002:131); “Tuugan katarı kuçaktaştırgan til, düşman katarı bıçaktaştırgan til.” (Kardeş kısmını kucaklaştıran dil, düşman kısmını bıçaklaştıran dil.) (Şavk, 2002:185); “Til, düşman; akıl, dos; tiş, korgon.” (Dil, düşman; akıl, dost; diş, kale.) (Şavk, 2002:182); “Çındık sözdün düşmanı köp.” (Doğru sözün düşmanı çok.) (Şavk, 2002:111); “Argis köni, ıza ize igir söyler.” (Dost ağlatıp düşman güldürüp söyler.) (Aktaş, 2020: 159); “Argis passar, ırcı izer azahsar pahlidir.” (Dost başa bakar, düşman ayağa.) (Aktaş, 2020: 160); “Pabanın ırcızı oolğına/Nancı pol polbas.” (Babanın düşmanı, evladına dost olmaz.) (Aktaş, 2020:257); “Çonım ırcızı-minin ırcım.” (Halkımın düşmanı, benim düşmanımdır.) (Aktaş, 2020:434); “İrcaa hashan oymah posha pol paradır.” (Düşmana kazdığın çukur kendinedir.) (Aktaş, 2020: 447); “Qasınnan jilmandağanın, dosının tünergeni artıq.” (Düşmanın yaranmasından, dostunun somurtması yeğdir.) (Gürsu, 2017:79); “Dosı köpti jaw almaydı, aqlı köpti daw almaydı.” (Dostu çok olanı düşman yenemez, aklı çok olan kişi dava kaybetmez.) (Gürsu, 2017:75); “Jaqsı dosın birge tuwğan inindey, jaman dosın jaw boladı bilinbey.” (İyi dostun öz kardeşin gibidir, kötü dostun düşman olur bilmeden.) (Gürsu, 2017:75); “Duşpanğa tastay qattı bol, dosına balday tattı bol.” (Düşmana taş gibi sert ol, dostuna bal gibi tatlı ol.) (Gürsu, 2017:79); “Duşpanının külgeni, sırrındı bilgeni.” (Düşmanın gülmesi sırrını bilmesindedir.) (Gürsu, 2017:80); “Jawga sırrındı bergenin, janındı bergenin.” (Düşmana sırrını vermen, canını vermendir.) (Gürsu, 2017:80); “Duşpanın sırrın alam desen suwırtpaqtaıp sırrın al.” (Düşmanın düzenini bozayım dersen çekip sırrını al.) (Gürsu, 2017:80); “Jaw jatgan jerin belgili deme, jansızı janında turmasın.” (Düşmanın bulunduğu yer belli deme, casusu yanında olmasın.) (Gürsu, 2017:80); “Düşmen düşmendir ne yahsısı ne yamanı” (Öztürk, 1993:107); “Düşmen kaçarken garğalar cür’etlenir” (Öztürk, 1993:107) Türk dünyasına ait atasözlerindeki düşman ve düşmanlıkla ilgili atasözlerini arttırmak mümkündür.

“Atasözü ve deyimlerde bazı eylemleri yapmak kötülenmiş, o eylemleri yapmamak onlardan uzak durmak salık verilmiştir. Öfkelenmek, kefil olmak, çok konuşmak, sır paylaşmak gibi eylemler kötülenmiş ve yapılmaması öğütlenmiştir” (Tergip, 2014:283). “Halkın günlük yaşamında en çok kullandığı kalıplaşmış özlü sözler, atasözleridir. Masallarda, halk hikâyelerinde, fıkralarda, halk şiiirlerinde; doğum-evlenme ve ölüm âdetleri vb. gibi halk bilimine ait hemen hemen her anlatmada atasözleriyle karşılaşmak mümkündür” (Dursun, 2015: 152). Anlatmalık türlerde iyi kahramanların karşısında genellikle çatışmayı yaratan düşman tipleri bulunmaktadır (Özdemir, 2013:81). Kalıplaşmış sözler içerisinde yer alan atasözlerindeki düşman ise kötülüğü, hilebazlığı ve olumsuz kişilik özelliklerini temsil etmektedir.

Atasözlerinin hemen hemen her konuda örneklerinin olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın konusunu ise Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde yer alan düşman kavramı oluşturmuştur. Düşman ve düşmanlıkla ilgili atasözlerinin sayı bakımından fazlalığı dikkat çektiğinden bu çalışmanın yapılabileceği düşünülmüştür. Çalışmada düşman algısı, atasözlerindeki düşman kavramının özellikleri esas alınarak düşmanlıkla ilgili atasözlerinin tasnif edilmesi ve çözümlenmesi amaçlanmıştır. İçerisinde düşman kelimesinin doğrudan yer aldığı kırk üç adet atasözü tespit edilmiş ve söz konusu atasözleri içeriklerine göre tasnif edilmiştir. Ömer Asım Aksoy’un “Atasözleri Deyimler Sözlüğü I Atasözleri Sözlüğü”, Metin Yurtbaşı’nın “Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü” ve Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu’nun “Türk Dünyası Atasözleri Sözlüğü”nde Türkiye Türkçesine ait atasözleri incelenmiş ve çalışmada yer alan atasözleri için bu üç kaynak esas alınmıştır. Düşman kelimesinin içerisinde bulunduğu atasözleri bu çalışmanın kapsamını oluşturmuştur. Çalışma kapsamında belirlenen atasözlerinin içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

1. Türkiye Türkçesi atasözlerindeki düşman kavramının değerlendirilmesi

Türkiye Türkçesi atasözlerinde düşmanlıkla ilgili örneklerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Türkiye sahası açısından bakıldığında yaşamda edinilen tecrübeler, çeşitli iç-dış mücadeleler, diğer topluluklarla kurulan iletişim düşmanlıkla ilgili atasözlerinin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. Düşman karşısında hangi durumda nasıl davranılması gerektiğine dair bilgiler atasözlerinde yer almaktadır. Ataların düşmanlarla mücadeleleri sırasında öğrendikleri onların düşüncelerine yansiyarak atasözleri vasıtasıyla günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır.

Türkiye Türkçesi atasözlerinde düşmanın kim olduğu ile ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. Fakat düşmanın içeriden olması veya dışarıdan olmasıyla ilgili değerlendirmelere rastlanmaktadır. Bu duruma şu atasözü örnek verilebilir: “Sen dost kazan; düşman ocağın başından çıkar” (Aksoy, 2015:424). Düşman kazanmak son derece kolaydır. Hatta bizzat evin veya yakınların içinden de düşman sahibi olunabilir. O yüzden kişi düşman edinmek yerine dost kazanmayı esas almalıdır. Bunun yanında dışarıdaki düşmana karşı önlem almak daha kolaydır. Düşman aile içinden veya yakın çevreden olduğunda ise alınabilecek tedbirler çok daha sınırlıdır ve bu nedenle de iç düşman kişiye daha fazla zarar verebilir.

Türkiye Türkçesi atasözlerindeki düşman kavramını dört başlık altında incelemek mümkündür:

- 1.1. Düşmana Karşı Dosta Değer Verilmesini Öğütleyen İlgili Atasözleri
- 1.2. Düşmana Güvenilmemesini Öğütleyen Atasözleri
- 1.3. Düşmana Karşı Teyakkuzda Olmayı Öğütleyen Atasözleri

1.4. Diline Hâkim Olup Düşman Kazanmamayı Öğütleyen Atasözleri

Düşman kavramıyla ilgili atasözleri tasnif edilirken atasözlerinin içeriği incelenmiş ve söz konusu atasözlerinin vermek istediği mesajlar dikkate alınarak tasnif yapılmıştır. Çalışmadaki tasnif düşmanlık ve dostluk karşıtlığı, düşmana güven duyulmaması, düşmana karşı tedbirli ve dikkatli olunması ve sarf edilen sözler nedeniyle düşman kazanılmaması gibi maddeler göz önünde bulundurularak oluşturulmuştur.

1.1. Düşmana karşı dosta değer verilmesini öğütleyen atasözleri

Düşmanlık konulu atasözlerinde dostun ve düşmanın karşılaştırıldığı pek çok örnek mevcuttur. Dost kazanma, dostun kıymetini bilme ve dost kişiye duyulan güvenin değeri açısından nasihatlerde bulunmaktadır. “Dost kazan düşmanı anan da doğurur” (Çobanoğlu, 2004: 222) ve “Sen dost kazan; düşman ocağın başından çıkar” (Aksoy, 2015:424) örneklerinde görüldüğü gibi düşman kazanmak oldukça kolaydır. Hatta düşman bizzat evin içinden bile çıkabilir. O yüzden de dost kazanmak ve dostuna gereken hassasiyeti gösterebilmek ise asıl maharet olarak algılanmaktadır.

Atasözlerinde dosta olumlu anlamlar yüklenirken düşmana karşı ise tedbirli olmanın gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. “Arkadan düşman, yüze gelince dost olur” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözüne göre düşman ikiyüzlü olabileceği için dost gibi davranmasına aldanılmamalıdır. O yüzden de eski düşmanın kişiye dost olabilmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Düşman olan kişi her zaman zihninde ve yüreğinde öç alma duygusunu taşımaktadır. “Eski düşman dost, eski dost düşman olmaz” (Çobanoğlu, 2004: 249); “Eski dost düşman olmaz, yenisinden vefa gelmez” (Aksoy, 2015:424); “Eski düşman dost olmaz, it derisi post olmaz” (Yurtbaşı, 2013: 587) ve “Domuz derisi(-nden) post olmaz, eski düşman dost olmaz” (Aksoy, 2015:246) atasözleri düşmanın dosta dönüşmeyeceğini, dost gibi görünse de amacının hep kötülük olacağını örneklemektedir.

İnsanın edinebildiği kadar dost edinmesi gerekmektedir. Çünkü dostun varlığı kişiye güven vermekte ve böylece içinde bulunduğu zorlu durumlarda dahi kişinin arkasında bir güç olduğu düşüncesini uyandırmaktadır. “Bin dost az, bir düşman çok” (Aksoy, 2015:189) atasözü de bu düşüncüyü doğrulamaktadır. O yüzden de kişinin “Dostuna dost, düşmanına düşman” (Yurtbaşı, 2013: 587) olması gerekmektedir. Dosta gerektiği kadarıyla kıymet verilmesi önemlidir. Hatta “Düşmana kuyu kazıncaya kadar dosta ev dikerim” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü düşmana tuzak hazırlamaktansa dostun yararına olacak bir iş yapmayı daha değerli bulmaktadır. Dost ile düşmanın birbirinden nasıl ayırt edilebileceği ile ilgili olarak ise “Dost yüzünden, düşman gözünden bellidir” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü örnek verilebilir. Atasözüne göre düşman olan kişi bakışlarıyla kendini ele vermektedir. “Kilit dost içindir, düşman için değil” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde ise düşmana karşı kilidin yetmeyeceğini ve niyeti zarar vermek ise kilidin buna engel olamayacağını ifade etmektedir. Bu yüzden de düşmana karşı önlem alırken hangisinin yararlı hangisinin yararsız olacağını bilmek gerekmektedir.

Mal ve mülk sahibi olmanın düşman ya da dost kazanmayla ilişkisini açıklayan atasözlerine rastlanmaktadır. Bu duruma “İlim sahibine dost, mal sahibine düşman kazandırır” (Yurtbaşı, 2013: 587) ve “İnsan malı bir dost için kazanır, bir de düşman için” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözleri örnek gösterilebilir. Söz konusu atasözleri mal sahibi olmanın dostu sevindireceği, düşmanı ise üzeceği ifade edilmektedir. Aynı zamanda mal sahibi olmanın düşmanlığı da beraberinde getirebileceği anlaşılmaktadır.

Hayatta nasıl dost kazanılabileceğine dair “Dost arasan dostunun dostunu, düşmanın düşmanını bul” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü yol gösterici olmaktadır. Buna göre kişinin dostunun dostu yine kendisine dostluk edecektir. Ama bunun yanında kişi düşmanın düşmanı da dostluk kurabilmektedir. Çünkü kişinin düşmanın düşmanı kendisine dost gibi davranacaktır. Aynı kişiye karşı duyulan düşmanlık duygusu iki insanı aynı noktada birleştireceği için birbirlerine karşı tavırları da dostça olmaktadır.

“Cahil kendisinin düşmanıdır, başkasına nasıl dost olur?” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde ise cahillik ve düşmanlık arasında bir ilişki kurulmuştur. Buna göre cahil kişi kendi kendine zarar verebileceği için kendine düşman gibidir. Cahilin bir başkasıyla dostluk ilişkisi kurması söz konusu bile olamamaktadır. Cahilin dostluğu kişiye hayır getirmeyeceği için en doğru olan cahil kişiden uzak durmaktır. Kendine düşmanlık eden cahilin başkasıyla dostluk ilişkisi içinde olması oldukça zordur.

Dosta ve düşmana karşı temennileri içeren atasözleri ise dostun iyi yönlerini düşmanın ise kötü yönlerini ortaya çıkarmaya yöneliktir. “Yağmurda düşmanın koyunu, dostun atı satılsın” (Aksoy, 2015:464) bu temenniye örnek oluşturan bir atasözüdür. Atasözüne göre koyun yağmurda ıslandığı zaman hastalıklı gibi görünürken at ıslandıkça daha heybetli hale gelecektir. Dost evi ile düşman evini karşılaştıran “Dost evinde başını bağla, düşman evinde tırnağını kes” (Aksoy, 2015:247) atasözünde ise baş bağlamak ve süslenmek gibi güzel işlerin dost evinde yapılması önerilirken tırnak kesmek gibi kirli bir işin ise düşman evinde yapılması tavsiye edilmektedir.

Dost ve düşman arasında yapılan kıyaslama akıl sahibi olma noktasına geldiğinde dost akılsız ve düşman akıllı ise düşman sahibi olmak tercih edilmektedir: “Akıllı düşman akılsız dosttan yeğdir” (Çobanoğlu, 2004:69). Kimi insanlar ise dost gibi görünmektedirler. Ancak dostluğun sahte olmasındansa düşmanlığın açıkça yapılması daha doğru bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca dost sahibi olmanın ve bu dostluğu sürdürmenin çok kolay olmadığını düşündüren atasözleri bulunmaktadır. “Bir dostun bin düşman kadar kahrı olur” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü bu duruma örnek oluşturmaktadır. Ancak yine de düşmana karşı dost sahibi olmanın önemini vurgulayan atasözleri çoğunluğu oluşturmaktadır.

1.2. Düşmana güvenilmemesini öğütleyen atasözleri

Türk atasözlerine göre düşmana asla güven duyulmamalıdır. Çünkü düşman karşısındaki kişiyi kendine inandırmaya ve güven sağlamaya çalışsa bile amacı yine de kötüdür. Bu duruma şu atasözü örnek verilebilir: “Suya dayanma, düşmana inanma” (Çobanoğlu, 2004:433) Düşman zarar vermek istediği kişiyi takip ederken rehavete kapılmaz ve “Su uyur, düşman uyumaz” (Çobanoğlu, 2004:433) atasözünde olduğu gibi her daim tetikte beklemektedir. Bu yüzden de “Düşmanın düşmanı dostundur” (Çobanoğlu, 2004:225) atasözünden hareketle gerekiyorsa düşmanın düşmanına yakın olmaya çalışılmalıdır. Düşmanın hangi planlar içerisinde olduğunu anlamak için ya düşmanın çevresinde bir kişi bulundurulmalı ya da düşman yakından takip edilmelidir.

Dünya düzeni varoldukça insana yönelik düşman tehdidi de var olacaktır. Bu nedenle “Dünya tükenir düşman tükenmez” (Çobanoğlu, 2004:11) atasözünden hareketle düşmanın her zaman olabileceğini düşünmek ve bu duruma göre hareket etmek gerekmektedir. Ayrıca “Düşman karınca ise kendini merdane bil” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde olduğu gibi düşmanı küçümsemek yapılabilecek en büyük hatalardan biridir. Dolayısıyla her zaman temkinli olmakta yarar vardır. Kişinin düşmanına kimlerin sahip çıktığı da önemlidir. Eğer düşmanı savunan ve ona destek veren birileri varsa onları da düşman gibi görmek gerekir. Çünkü “Düşmana sahip çıkan düşman sayılır” (Yurtbaşı, 2013: 587).

Düşmanla mücadelede mesafe de son derece önemlidir. Burada dikkat etmek gereken nokta düşmanın her yerde olabileceğidir. Yani kişinin yanı başında veya yakınında bulunan kişiler dedüşman oalabilir. O yüzden de “Düşmanı hariçte arama” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde olduğu gibi düşmanın hane içinde dahi olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Fakat düşman sayısı çok ve yenilme ihtimali yüksekse bu tür mücadeleler de ısrarcı olunmamalıdır. O yüzden de “Düşman çok olunca kaçmak da mertliktir” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünün de önem arz ettiği unutulmamalıdır.

“Kişi bilmediğine düşman kesilir” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü ise güven duygusuyla bağlantılıdır. Ancak daha çok kişinin tanımadığı ve hakkında fikir sahibi olmadığı bireylere ön yargıyla yaklaşmanın yanlış olduğunu anlatmaya yönelik bir atasözüdür. Eğer kişi karşısındakini her yönüyle tanırsa hem ön yargısı kırılabilir hem de o kişiye düşmanlık beslemek yerine güven duygusuyla yaklaşmayı tercih edebilir.

1.3. Düşmana karşı teyakkuzda olmayı öğütleyen atasözleri

Türk atasözlerinde düşmana karşı daima teyakkuzda olmanın önemine dikkat çekilmektedir. Her zaman açık arayan ve kişiye zarar verme düşüncesi içinde olan düşman, bulduğu en ufak bir fırsatı dahi kaçırmayacaktır. Bu nedenle düşmanın yakınında olmak her zaman tehlike arz edeceğinden mümkün olduğunca mesafeli olmak gerekmektedir. Ayrıca düşmanı asla küçümsememek gerekir. Düşman küçümsendiğinde dikkat elden bıraktığı için kişinin düşmanından zarar görme ihtimali artmaktadır. O yüzden de “Düşmanın karınca olsa da sen onu fil gibi gör” (Çobanoğlu, 2004:228) atasözünde olduğu gibi gücü ne kadar az olursa olsun zarar verme ihtimalini unutmamak gerekir.

Bir kişiyle olan düşmanlığın son bulması oldukça güçtür. Hatta o kişiyle olan düşmanlık onların çocuklarıyla ve yakınlarıyla da devam edebilmektedir. O yüzden de “Yılan yavrusu düşman olur” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünden hareketle düşmanlığı bilinen kişilerin çocuklarına ve yakınlarına karşı da dikkatli olmak gerekir. Ayrıca “Düşmana fırsat verme” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde olduğu gibi düşmanın işini kolaylaştıracak durumlara müsaade etmemek son derece önemlidir. “Düşman eline kılıç verilmez” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü de düşmanın işini kolaylaştıracak fırsatların verilmemesine yöneliktir. Çünkü düşmanın eline verilen kılıç yine bizzat kılıcı veren kişiye zarar verecektir.

“Düşmana sahip çıkan düşman sayılır” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü düşmanla kurulan ilişkiler neticesinde edinilen tecrübeye dayanmaktadır. Eğer birkişi düşmanına karşı iyi duygular besleyip onun kötü niyetli olabileceğini göz ardı ederse bu durumdan zarar görme riski artmaktadır. Çünkü düşman düşmanlığından asla vazgeçmeyecek ve hamle yapabilmek için fırsat arayacaktır. “Ah deme ki düşman oh demesin” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü de bu düşünceyi desteklemektedir. Düşmanlık besleyen bir kişi zarar vermeyi istediği kişinin en ufak bir olumsuzlukla karşılaştığını ve zor durumda olduğunu sezdiğinde bunu kendi lehine çevirmek isteyebilir. O yüzden de kişi içinde bulunduğu durum ne kadar zor olursa olsun düşmanını sevindirmemek için olumsuz hallerini ona göstermemelidir.

“Düşmanın büyüğü küçüğü olmaz” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü de yine düşmana karşı teyakkuzda olmayı öğütleyen atasözlerinden biridir. Bu atasözüne göre düşman hakkında büyük veya küçük düşman diye bir sınıflamaya gidilmemelidir. Çünkü kişinin küçük düşman diye niteleyip savunmayı elden bıraktığı durumlarda büyük düşman olarak bildiği kişiden bile gelebilecek daha büyük bir tehlikle karşı karşı kalabilir. “Düşmanına acıyan kendine yazık eder” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde görüldüğü üzere düşmana merhamet duygusu ile yaklaşıldığında bu tehlike daha büyük olabilir. Düşmanına acıyan ve merhamet eden kişi düşmanı tarafından tuzağa düşürülebilir. Düşmanın asladost

olamayacağı unutulmamalıdır. Çünkü “Düşman düşmana gazel/yasin okumaz” (Yurtbaşı, 2013: 587) gerçeğinin değışmeyeceğı göz önünde bulundurulmalıdır.

“Benden irak olan düşman bin yıl yaşasın” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü ise düşmanla arada olması gereken mesafeye dikkat çekmektedir. Düşman ne kadar uzak mesafede olursa zarar verme ihtimali o kadar azalacaktır. Ayrıca düşmanla arada oluşan mesafe kişinin kendisini daha güvende hissetmesini sağlamaktadır. Fakat yine de düşmanın düşmanlığından vazgeçmeyeceğı bilindiğinden mümkün olduğunca arada ne kadar mesafe olursa olsun düşmana karşı teyakkuzda olmaya devam edilmesi gerekmektedir.

1.4. Diline hâkim olup düşman kazanmamayı öğütleyen atasözleri

İncelenen atasözlerinde düşmana sır verilmemesinin önemine değinilmektedir. Bu da kişinin nerede ne söyleyeceğini iyi düşünmesiyle ilgilidir. Düşmanın karşısındaki kişinin sırrını bilmesi ona zarar vermesini kolaylaştırmaktadır. Düşmana sır vermek yerine onun sırlarına ulaşmaya çalışılmalıdır. Eğer düşmana sır verilirse bu durum kişi açısından can vermekle eş değerde tutulmaktadır. Gerekirse düşmana kişi canını vermelidir ve asla sırrını açmamalıdır. Böylece düşmanına karşı gelebilmek kolaylaşacaktır. Düşmana sır götürecek olan kişilerin yanında olmamasına da dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü dost gibi görünüp aslında düşmana bilgi götürüyor olma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. “Sırrını düşmanın bilmesin dersin dostu dahi açma” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde anlaşıldığı üzere kişi sırrının düşmana gitmesini istemiyor ise gerçek dostuyla bile sırlarını paylaşmamalıdır.

Kişi diline hâkim olmazsa ve düşmanına karşı ağır sözler sarf ederse düşmanlık daha da artmaktadır. Böyle olunca sorunların çözüme ulaştırılması daha zor hale gelmektedir. “Sebepsiz düşman peyda eden ya ahmaktır ya da geveze” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde görüldüğü gibi kişinin fazla ve gereksiz konuşması başına iş açabilir ve düşman sahibi olmasına neden olabilir. Kişi tatlı dilli ve güler yüzlü olursa düşmanın kin gütmemesini sona erdirebilir. “Tatlı dil, güler yüz düşmanın kolunu büker” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü bu düşünceyi destekler niteliktedir. Ayrıca “Dosta iltifat, düşmana müdara” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözünde olduğu gibi düşmana karşı mümkün olduğunca dost gibi görünerek ondan gelebilecek kötülüklerden korunmaya çalışmak gerekir. Ancak yine de kişinin içinin ve dışının bir olması her şeyden değerlidir. İkiyüzlü insanlar dostmuş gibi davranabilirler. İkiyüzlü birinin yerine içi-dışı bir, doğru sözlü düşman daha iyi olabilir. Çünkü açık ve doğru sözlü olan kişinin niyetinin ne olduğu bellidir. “Mürâi dosttan doğru sözlü düşman yeğdir” (Yurtbaşı, 2013: 587) atasözü de dostun ikiyüzlüsü yerine doğru sözlü düşman sahibi olmayı tercih etmenin daha doğru olacağını göstermektedir.

2. Sonuç

Atasözleri ataların gelecek kuşaklara bıraktığı en önemli miraslardan biridir. Kazanılan tecrübelerle şekillenen ve yol gösterici olma özelliğine sahip olan atasözleri içerisinde düşmana karşı yapılması ve yapılmaması gerekenler hakkında da önemli bilgiler yer almaktadır. Türk dünyasına ait atasözü örneklerinde düşmanlıkla ilgili örneklerin çokluğu da dikkat çekmektedir. Türkiye Türkçesine ait atasözlerinde düşmanlığın iç güçlere mi yoksa dış güçlere mi yönelik olduğuna dair yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. Düşman kavramıyla ilgili atasözleri içerisinde düşmana karşı dostu değer verilmesini öğütleyen örneklerin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. İki zıt kavram olan dost ve düşmanın birbirleriyle karşılaştırılması suretiyle atasözlerinde yer bulduğu görülmektedir. Dost için iyi dileklerde bulunulurken düşmanın kötülüğünden korunmasının yollarına dair öğütlerde

bulunmaktadır. Düşmandan asla dost olamayacağına sıklıkla vurgu yapılmaktadır. Buna göre dost iyiliğin ve samimiyyetin sembolüken düşman kötülüğü ve ikiyüzlülüğü temsil etmektedir.

İncelenen atasözlerine göre güven sadece gerçekten dost olan kişiye karşı hissedilebilecek bir duygudur. Düşman ise hiçbir koşulda güven duygusunu hissettirebilecek bir karaktere sahip değildir. O yüzden de atasözlerinde düşmana güvenmenin hata olacağı ve sonucunun kötü olacağı belirtilmektedir. Düşmana sahip çıkan ve onları destekleyen kişilere de asla güvenilmemesi gerekmektedir. Düşmana yakınlığı olan kişilerin kötülük yapması veya düşmana haber ulaştırması söz konusu olabilmektedir. Düşmana güvenilmemesini öğütleyen atasözlerinden yola çıkıldığında güven duygusunun ve düşmanlık olgusunun birbirine zıt bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Düşmanlığından emin olunan kişiye karşı güven duyulmayacağı gibi ona karşı önlemlerin de alınması gerekmektedir. Düşmana güvenilmemesini öğütleyen atasözleri incelendiğinde güven duyulması halinde sonucun mutlaka olumsuz olacağı ve kişiye zarar vereceği anlaşılmaktadır.

Düşman her daim zarar verme isteği içerisinde olduğu için düşmana karşı mutlaka teyakkuzda olmak gerekir. Atasözlerinde düşmana asla fırsat verilmemesi, düşmanın gücünün küçümsememesi ve düşmanın işini kolaylaştıracak hamlelerden kaçınılması açısından öğütlerde bulunulmaktadır. Düşmanı küçümsemenin düşmana güven duymak kadar tehlikeli olduğu görülmektedir. Çünkü düşman küçümsendiği zaman ona karşı oluşturulan savunma durumu daha az önemseneyeceği için kişi bu davranışından ötürü olumsuz yönde etkilenebilmektedir. Söz konusu atasözleri düşmanın saldırı ihtimaline karşı daima savunma halinde olmanın önemini vurgulamaktadır.

Kişinin diline hâkim olmaması düşman sahibi olmasına neden olabilmektedir. Diline hâkim olmak ve sırrını asla düşmana söylememek atasözlerinde verilen öğütler arasındadır. Söz konusu atasözlerine göre sır vermenin düşmanın işini kolaylaştırmaktadır. Atasözlerinde düşmana sır verilmemesi, düşmana karşı gereksiz yere ağır sözler sarf ederek düşmanlığın daha da arttırılmaması ve gereksiz konuşmadan kaçınılması hususları üzerinde durulmaktadır. Gereksiz ve ağır sözler düşmanlığı pekiştiren sebepler arasında yer aldığından ağızdan çıkan her söz ölçüp tartılmalı ve iyice düşünüldükten sonra söylenmelidir. Bu tespitten hareket edildiğinde atasözleri düşman karşısında ne yapılması gerektiğini açıkladığı kadar düşman kazanmamanın önemine de işaret etmektedir. Atasözleri incelendiğinde söylenen sözlerle düşmanlık arasında bir bağın kurulduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında insanın açık sözlü olması da son derece değerli bir tutumdur. O yüzden de ikiyüzlü dostun yerine açık ve doğru sözlü düşmanın olması tasvip edilmektedir.

Kaynakça

- Aça, M. ve Ercan, Aktan M. (2005). “Atasözü”, Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Aksoy, Ö. A. (2015). Atasözleri Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aktaş, E. (2020). *Hakas Atasözleri*, Ankara: Kömen Yayınları.
- Albayrak, N. (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: L&M Yayınları.
- Albayrak, N. (2012). *Halk Edebiyatı*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Avcı, C. (2014). Türk Atasözlerinde Borç ve Borçluluk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 28.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Çelik Şavk, Ü. (2002). *Kırgız Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Çobanoğlu, Ö. (2003). “Atasözleri”. *Türk Dünyası Halk Edebiyatı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Atasözlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları.
- Dursun, A. (2015). Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Sözlü Hukuk. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, Cilt:8, Sayı: 38.
- Elçin, Ş. (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gürsu, U. (2017). *Kazak Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Keskin, A. (2019). İyiden Ad Kalır Kötüden Pas: Türk Halk Felsefesinde İyi(lik) ve Kötü(lük) Algısının Atasözleri Örnekleminde Çözümlenmesi. *Motif Uluslararası Genç Halkbilimciler ve Türk Dünyası Kongresi Bildiri Tam Metinleri Kitabı*, Eskişehir.
- Özdemir, M. (2013). *Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinde Düşman Tipi Üzerine Bir Araştırma*. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Öztürk, G. (1993). *Azerbaycan Atasözleri ve Deyimleri (Metin-Tercüme-İndeks)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Tergip, A. (2014). *Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kötüleme İfadeleri*. Folklor/Edebiyat, Cilt: 20, Sayı: 80.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: Dođan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık.